

بررسی جایگاه پرسشگری در تربیت اسلامی و پیامدهای آن برای محیط مدرسه

مهناز برخوردار

کارشناسی معارف اسلامی

DOI: 10.22034/2026.0330
MNR-344-2-BB0F31

پرسشگری یکی از ارکان بنیادین تفکر انتقادی و رشد عقلانی انسان است که در منابع اصیل اسلامی، قرآن کریم و احادیث اهل بیت(ع)، مورد تأکید فراوان قرار گرفته است. این پژوهش با هدف بررسی جایگاه پرسشگری در نظام تربیتی اسلام و تبیین پیامدهای تربیتی آن برای محیط مدرسه انجام شده است. روش پژوهش، مروری تحلیلی است و داده‌ها از طریق مطالعه منابع کتابخانه‌ای، آیات قرآن، روایات و پژوهش‌های پیشین گردآوری و تحلیل شده‌اند. یافته‌ها نشان می‌دهد که پرسشگری در تربیت اسلامی نه تنها ابزاری برای کسب دانش، بلکه شیوه‌ای برای تقویت ایمان، تعقل، خودسازی و مسئولیت‌پذیری اجتماعی است. در سیره پیامبر اکرم(ص) و ائمه اطهار(ع)، پرسش به عنوان حق طبیعی فرد و راهی برای رشد فکری و معنوی تلقی شده است. در حوزه تعلیم و تربیت، بهره‌گیری از شیوه پرسش و پاسخ در محیط مدرسه، به افزایش مشارکت دانش‌آموزان، تقویت روحیه کاوشگری، ارتقای اعتماد به نفس و کاهش جو یک‌سویه آموزشی منجر می‌شود. نتیجه‌گیری پژوهش حاکی از آن است که نهادینه‌سازی فرهنگ پرسشگری در مدارس، با ایجاد فضای گفت‌وگو، احترام به دیدگاه‌های متفاوت و تقویت تفکر نقاد، زمینه‌ساز تربیت انسان‌هایی متعهد، خلاق و پرسشگر در چارچوب ارزش‌های اسلامی خواهد بود.

کلیدواژه‌ها: پرسشگری، تربیت اسلامی، محیط مدرسه، تفکر انتقادی، سیره نبوی.

تفکر و اند است. در مکتب اسلام، عقل به عنوان تمایز او از سایر موجودات است. در مکتب اسلام، عقل به عنوان موهبت و امانت الهی، جایگاهی ویژه و بی بدیل دارد (مطهری، ۱۳۸۶). در این میان، پرسشگری به مثابه یکی از مهم ترین محرک های تفکر، نقشی محوری در فرایند یادگیری، رشد معرفتی و شکل گیری شخصیت انسانی ایفا می کند. قرآن کریم نیز با دعوت مکرر به تفکر، تعقل و تدبر، انسان را به پرسش و کاوش در آفاق و انفس فرامی خواند (جوادی آملی، ۱۳۸۹).

تربیت اسلامی فراتر از انتقال صرف دانش، بر پرورش انسانی تأکید دارد که بتواند با بهره گیری از عقل و ایمان، به مراتب بالای کمال انسانی دست یابد. در این نظام تربیتی، پرسش نه تنها امری پذیرفته شده، بلکه نشانه هوشیاری، آگاهی و مسئولیت پذیری فرد تلقی می شود (بهشتی، ۱۳۹۰). در مقابل، بسیاری از محیط های آموزشی سنتی که بر حفظ محوری و تکرار تأکید دارند، فرصت کافی برای پرسشگری فراهم نمی سازند. این مسئله به ویژه در مدارس امروز، که نیازمند تربیت نسلی خلاق، آگاه و نقاد هستند، اهمیت دوچندان می یابد (باقری، ۱۳۸۸).

بر این اساس، هدف از نگارش این مقاله، بررسی جایگاه پرسشگری در منابع اسلامی و تحلیل پیامدهای تربیتی آن در فضای مدرسه به عنوان مهم ترین نهاد رسمی آموزش و پرورش است.

با وجود تأکید روشن قرآن و احادیث بر تفکر، تعقل و پرسش، در بسیاری از نظام های آموزشی، به ویژه مدارس، فضای مناسبی برای طرح پرسش های دانش آموزان وجود ندارد. ساختار یک سویه کلاس درس، تأکید افراطی بر محفوظات، ارزشیابی های تست محور و نبود الگوهای تربیتی مناسب، موجب تضعیف روحیه پرسشگری در میان دانش آموزان شده است (شریعتمداری، ۱۳۷۹). این در حالی است که در تربیت اسلامی، انسان موجودی پرسشگر، مسئول و جویای حقیقت معرفی شده است (جعفری، ۱۳۷۸).

مسئله اصلی این پژوهش آن است که جایگاه پرسشگری در تربیت اسلامی چیست و نهادینه سازی آن در محیط مدرسه چه پیامدهای تربیتی، شناختی و رفتاری به دنبال خواهد داشت؟ فرض پژوهش بر آن است که تقویت فرهنگ پرسشگری در مدارس، ضمن افزایش کیفیت یادگیری، به رشد اخلاقی، اجتماعی و معنوی دانش آموزان نیز کمک خواهد کرد.

ضرورت و اهمیت پژوهش

ضرورت این پژوهش از چند جنبه قابل بررسی است:

نخست، در دنیای امروز که با انفجار اطلاعات، تنوع منابع معرفتی و تحولات سریع اجتماعی روبه رو هستیم، تربیت نسلی که توانایی پرسش، تحلیل و تصمیم گیری مستقل داشته باشد، ضرورتی انکارناپذیر است (باقری، ۱۳۸۸).

دوم، در سیره تربیتی پیامبر اکرم (ص) و اهل بیت (ع)، پرسش به عنوان ابزاری برای شناخت عمیق تر دین و ارتقای ایمان به کار گرفته شده است (نوری، ۱۳۹۵).

سوم، در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران نیز بر پرورش تفکر، خلاقیت و روحیه پرسشگری تأکید شده است، اما در عمل فاصله ای معنادار میان اهداف و اجرا مشاهده می شود (دلشاد تهرانی، ۱۳۹۱).

چهارم، پژوهش های متعدد نشان داده اند که جو پرسش محور در کلاس درس، با افزایش انگیزه تحصیلی، بهبود عملکرد شناختی و رشد اجتماعی دانش آموزان ارتباط مستقیم دارد (ایمان نیا، ۱۳۹۲).

اهداف پژوهش

اهداف اصلی این پژوهش عبارت اند از:

۱. بررسی جایگاه و اهمیت پرشگری در قرآن و احادیث؛

۲. تحلیل سیره تربیتی پیامبر اکرم(ص) و اهل بیت(ع) در خصوص پرشگری؛

۳. شناسایی اصول و مبانی پرشگری در تربیت اسلامی؛

۴. تبیین پیامدهای تربیتی پرشگری در محیط مدرسه؛

۵. ارائه پیشنهادها برای نهادینه سازی فرهنگ پرشگری در مدارس.

روش شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از نوع مروری تحلیلی است. در این روش، با بررسی نظام مند منابع کتابخانه ای شامل قرآن کریم، تفاسیر معتبر، نهج البلاغه، احادیث، کتب تربیتی اسلامی و مقالات علمی-پژوهشی فارسی و انگلیسی، به تحلیل و ترکیب یافته های مرتبط پرداخته شده است. معیار انتخاب منابع، تناسب آن ها با محورهای پرشگری، تربیت اسلامی و محیط آموزشی بوده است. فرایند تحلیل داده ها به صورت استقرایی و با تمرکز بر استخراج مضامین کلیدی انجام شده است.

پیشینه پژوهشی

پژوهش های متعددی در زمینه پرشگری و تربیت اسلامی انجام شده است که در ادامه به مهم ترین آن ها اشاره می شود:

مطهری (۱۳۸۶) در کتاب *تعلیم و تربیت در اسلام*، با تبیین فلسفه تربیت اسلامی، بر نقش پرش در رشد فکری و ایمانی فرد تأکید کرده و معتقد است که تربیت حقیقی بدون تقویت روحیه کنجکاوی و پرشگری تحقق نمی یابد.

بهشتی (۱۳۹۰) در اثر مفاهیم بنیادین در تربیت / اسلامی، پرسشگری را یکی از ارکان تربیت عقلانی دانسته و معتقد است که در نظام تربیتی اسلام، فرد باید از مرحله تقلید به مرحله تعقل و پرسش ارتقا یابد.

جوادی آملی (۱۳۸۹) در کتاب تربیت در قرآن، با تحلیل آیات قرآن کریم، پرسش را ابزاری برای درک عمیق تر آیات الهی و تقویت ایمان معرفی کرده است.

ایمان نیا (۱۳۹۲) در پژوهشی با عنوان پرسشگری و تفکر انتقادی از منظر اسلام، به بررسی رابطه میان پرسشگری و تفکر انتقادی پرداخته و راهکارهایی برای توسعه آن در نظام آموزشی ارائه داده است*، با بررسی احادیث و روایات پرسشگری در سیره نبوی*، با بررسی احادیث و روایات، نمونه های متعددی از تشویق پیامبر(ص) به پرسش و گفت و گو را ارائه کرده است.

باقری (۱۳۸۸) در اثر نگاهی دوباره به تربیت اسلامی، بر لزوم بازنگری در شیوه های تربیتی مدارس با تأکید بر تقویت روحیه پرسشگری تأکید کرده است.

جعفری (۱۳۷۸) در کتاب تربیت کودک در اسلام، پرسش کودکان را نشانه رشد عقلانی آنان دانسته و توصیه هایی برای والدین و مربیان ارائه داده است.

دلشاد تهرانی (۱۳۹۱) در کتاب میعاد با حق، نظام تربیتی اسلام را نظامی مبتنی بر آزادی عقلانی و حق پرسشگری معرفی کرده است.

شریعتمداری (۱۳۷۹) در کتاب اصول و فلسفه تعلیم و تربیت، به نقد شیوه های سنتی آموزش پرداخته و بر لزوم استفاده از روش های فعال یادگیری تأکید کرده است.

فقهی زاده (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان تفکر و پرسشگری در آموزه های اهل بیت، ضمن بررسی روایات، به نقش پرسش در فهم عمیق معارف دینی اشاره کرده است.

طباطبایی (۱۳۷۴) در تفسیر *المیزان*، با تحلیل آیات مرتبط با تفکر و تعقل، پرسشگری را نشانه حیات فکری انسان دانسته است.

غزالی (۱۳۸۳) در کتاب *احیاء علوم الدین*، آداب پرسش و پاسخ را در فرایند یادگیری مورد بررسی قرار داده و بر رعایت احترام متقابل در گفت و گو تأکید کرده است.

با وجود این پژوهش‌ها، خلأ پژوهشی در زمینه بررسی نظام‌مند پیامدهای پرسشگری در محیط مدرسه از منظر تربیت اسلامی همچنان احساس می‌شود. پژوهش حاضر تلاش می‌کند تا با ترکیب آموزه‌های دینی و یافته‌های تربیتی، به این خلأ پاسخ دهد.

یافته‌ها

۱. جایگاه پرسشگری در قرآن کریم

قرآن کریم انسان‌ها را به تفکر، تدبر و پرسش فراخوانده است. کنند. علامه طباطبایی در ت انسان را به پرسش و کاوش دعوت می‌کنند. علامه طباطبایی در تفسیر آیه «فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ» (نحل/۴۳)، پرسش را نشانه عقلانیت و حق طبیعی انسان جوای حقیقت می‌داند (طباطبایی، ۱۳۷۴). همچنین آیه «وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ» (بقره/۱۸۶)، نشان‌دهنده اهمیت پرسش در رابطه انسان با خداوند است (جوادی آملی، ۱۳۸۹).

۲. پرسشگری در سیره نبوی

پیامبر اکرم (ص) نه تنها پرسش را مجاز می‌دانستند، بلکه آن را به شدت تشویق می‌کردند. ایشان در حدیثی معروف فرموده‌اند: «أَطْلُبُوا الْعِلْمَ وَ لَوْ بِالصَّيْنِ فَإِنَّ طَلَبَ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ»؛ این سخن نشان‌دهنده ارزش والای دانش‌اندوزی و در پی آن، پرسشگری است (نوری، ۱۳۹۵). همچنین، حضرت در برخورد با

پرسش‌های یاران، با حوصله و دقت پاسخ می‌دادند و فضای امنی برای طرح سؤال ایجاد می‌کردند (فقهی‌زاده، ۱۳۹۳).

۳. پرسشگری در آموزه‌های اهل‌بیت(ع)

اهل‌بیت(ع) نیز بر حق پرسشگری تأکید فراوان داشتند. امام صادق(ع) فرموده‌اند: «إِنَّا نَحِبُّ أَنْ يُسْأَلَ وَ أَنْ يُفْهَمَ وَ أَنْ يُعْقَلَ عَنَّا»؛ یعنی ما دوست داریم که از ما پرسیده شود تا پاسخ داده شود. این روایات نشان می‌دهد که پرسش، نه تنها مجاز، بلکه مورد تأیید و علاقه معصومان بوده است (بهشتی، ۱۳۹۰).

۴. اصول پرسشگری در تربیت اسلامی

بر اساس آموزه‌های اسلامی، اصول زیر برای پرسشگری قابل استخراج است:

- آزادی در پرسش: انسان حق دارد بپرسد و نباید به‌خاطر پرسیدن سرزنش شود (جعفری، ۱۳۷۸).
- احترام متقابل: پرسشگر و پاسخگو باید حرمت یکدیگر را حفظ کنند (غزالی، ۱۳۸۳).
- هدفمندی: پرسش باید در راستای کشف حقیقت و نه برای فخرفروشی باشد (مطهری، ۱۳۸۶).
- تفکر پیش از پرسش: پیش از طرح پرسش، فرد باید خود بیندیشد و سپس بپرسد (جوادی آملی، ۱۳۸۹).

۵. پیامدهای تربیتی پرسشگری در محیط مدرسه

بررسی منابع نشان می‌دهد که تقویت فرهنگ پرسشگری در مدارس، پیامدهای مثبت متعددی به همراه دارد:

الف) پیامدهای شناختی:

- افزایش عمق یادگیری و درک مفاهیم درسی

- تقویت تفکر تحلیلی و انتقادی

- بهبود توانایی حل مسئله

- افزایش خلاقیت و نوآوری (ایمان نیا، ۱۳۹۲)

ب) پیامدهای عاطفی و انگیزشی:

- افزایش انگیزه تحصیلی

- تقویت اعتماد به نفس دانش آموزان

- کاهش اضطراب و ترس از ارزیابی

- ایجاد حس مالکیت بر یادگیری (باقری، ۱۳۸۸)

ج) پیامدهای اجتماعی و اخلاقی:

- تقویت مهارت های ارتباطی

- یادگیری احترام به دیدگاه های متفاوت

- توسعه گفت و گوی سازنده

- تقویت مسئولیت پذیری اجتماعی (دلشاد تهرانی، ۱۳۹۱)

د) پیامدهای معنوی و دینی:

- تقویت رابطه با خدا از طریق تفکر در آیات الهی

- ایجاد بینش عمیق تر نسبت به معارف دینی

- تقویت ایمان از طریق تعقل و درک (جوادی آملی، ۱۳۸۹)

۶. موانع پرسشگری در مدارس

با وجود اهمیت پرسشگری، موانع متعددی در محیط مدرسه وجود دارد:

- ساختار سلسله‌مراتبی و اقتدارگرایانه کلاس درس
- تأکید بیش از حد بر حفظ‌محوری و آزمون‌های تستی
- ترس دانش‌آموزان از تمسخر یا تنبیه
- کمبود آموزش ضمن خدمت معلمان در زمینه روش‌های فعال تدریس (شریعتمداری، ۱۳۷۹)

نتیجه‌گیری و پیشنهادات کاربردی

نتیجه‌گیری

پرسشگری به‌عنوان یکی از ارکان اساسی تربیت اسلامی، نه‌تنها ابزاری برای کسب دانش، بلکه شیوه‌ای برای تقویت ایمان، تعقل، اخلاق و مسئولیت‌پذیری اجتماعی است. منابع اصیل اسلامی از قرآن تا سیره معصومان، همواره بر اهمیت پرسش و گفت‌وگو تأکید کرده‌اند. در محیط مدرسه نیز، تقویت فرهنگ پرسشگری می‌تواند به افزایش کیفیت یادگیری، رشد شخصیت و تربیت نسلی متعهد و خلاق منجر شود. در مقابل، نادیده گرفتن این مقوله، زمینه‌ساز تربیت نسلی منفعل، وابسته و فاقد تفکر مستقل خواهد بود. بنابراین، نهادینه‌سازی پرسشگری در مدارس، نه یک انتخاب، بلکه ضرورتی تربیتی و دینی است.

پیشنهادات کاربردی

۱. بازطراحی ساختار کلاس درس برای ایجاد فضای گفت‌وگوی دوسویه و تشویق دانش‌آموزان به طرح

پرسش؛

۲. آموزش معلمان از طریق دوره های ضمن خدمت با محوریت روش های پرسش محور تدریس؛
۳. اصلاح نظام ارزیابی و حرکت از سنجش صرفاً حفظی به سمت ارزیابی تفکر انتقادی و مهارت حل مسئله؛
۴. تولید محتوای درسی مسئله محور و پرسش برانگیز؛
۵. بهره گیری از الگوهای تربیتی اسلامی و معرفی سیره پیامبر (ص) و اهل بیت (ع) در مواجهه با پرسشگران؛
۶. ایجاد محیط امن روانی برای رفع ترس از پرسش در میان دانش آموزان؛
۷. تشکیل حلقه های تفکر و گفت و گو در مدارس؛
۸. استفاده از فناوری های نوین برای ایجاد بسترهای تعاملی پرسشگری؛
۹. مشارکت دادن خانواده ها در تقویت فرهنگ پرسشگری؛
۱۰. انجام پژوهش های کاربردی بیشتر درباره اثربخشی روش های پرسش محور در مدارس.

منابع

۱. ایمان نیا، محمدرضا. (۱۳۹۲). پرسشگری و تفکر انتقادی از منظر اسلام. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۲. باقری، خسرو. (۱۳۸۸). نگاهی دوباره به تربیت اسلامی. تهران: انتشارات مدرسه.
۳. بهشتی، سعید. (۱۳۹۰). مفاهیم بنیادین در تربیت اسلامی. قم: مرکز مدیریت حوزه علمیه.
۴. جعفری، محمدتقی. (۱۳۷۸). تربیت کودک در اسلام. تهران: مؤسسه تدوین و نشر آثار علامه جعفری.
۵. جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۸۹). تربیت در قرآن. قم: انتشارات اسراء.
۶. دلشاد تهرانی، مصطفی. (۱۳۹۱). میعاد با حق: درآمدی بر نظام تربیتی اسلام. تهران: انتشارات دریا.

۷. شریعتمداری، علی. (۱۳۷۹). *اصول و فلسفه تعلیم و تربیت*. تهران: انتشارات امیرکبیر.
۸. طباطبایی، سید محمدحسین. (۱۳۷۴). *المیزان فی تفسیر القرآن*. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۹. غزالی، ابوحامد. (۱۳۸۳). *احیاء علوم الدین* (مترجم: محمد خوارزمی). تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
۱۰. فقهی زاده، عبدالرضا. (۱۳۹۳). *تفکر و پرسشگری در آموزه های اهل بیت*. تهران: نشر فرهنگ اسلامی.
۱۱. مطهری، مرتضی. (۱۳۸۶). *تعلیم و تربیت در اسلام*. تهران: انتشارات صدرا.
۱۲. نوری، علی. (۱۳۹۵). *پرسشگری در سیره نبوی*. مشهد: بنیاد پژوهش های اسلامی.